

IWONA GRODŹ

Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej

Możliwości zastosowania arteterapii wśród seniorów. Kubizm w biblioterapii

Sens życia jako immanentna jego treść przeżywany jest wtedy, gdy wzbudza ono ciekawość i zainteresowanie człowieka, gdy wzrusza go do głębi, gdy jest tajemnicą, którą pragnie objąć, zrozumieć i zgłębić¹.

Streszczenie. Celem podjętych w tekście rozważań jest ukazanie, jak szerokie spektrum oddziaływań ma arteterapia oraz kubizm – rozumiany zarówno jako metoda twórcza, jak i estetyka. W artykule przedstawiono zagadnienia definicyjne z zakresu arteterapii. Wyszczególnione zostały również techniki występujące w obszarze arteterapii. Wskazano funkcje, jakie pełni ona w aspekcie oddziaływań terapeutycznych oraz w obszarze edukacji podejmowanej przez całe życie. Przedmiotem rozważań są także zagadnienia z zakresu arteterapii w aspekcie (samo)edukacyjnym, obszary jej zastosowania wśród seniorów oraz przegląd wybranych pozycji literaturowych, przydatnych w działalności arteterapeutycznej. Proponowana hipoteza to wskazanie, że perspektywa kubistyczna, ujawniająca się w przywołanych utworach literackich, może okazać się rodzajem przygotowania do przemijania i radzenia sobie z samotnością.

Słowa kluczowe: kubizm w sztuce, literatura i terapia, arteterapia, psychologia starzenia się.

Wstęp. Kilka uwag o arteterapii

Arteterapia jest pojęciem niezwykle obszernym². W niniejszym tekście będzie chodziło przede wszystkim o pracę z tekstem, a więc biblioterapię.

---

¹ S. Szuman, *Afirmacja życia*, Lwów 1938, s. 5.

² „Zawiera w sobie bowiem wiele rodzajów terapii opierających swoje działania na szeroko pojętej sztuce. Wśród terapii wchodzących w zakres arteterapii można

Jej historia sięga czasów antycznych. Już starożytni Grecy nazywali swoje biblioteki „lecznicami duszy” (*psyches jatrejón*)³. Nie oznacza to jednak, że terapia literaturą może być prowadzona przez każdego i wszędzie. Istotna jest bowiem świadomość, że aby wspomaganie leczenia przez literaturę mogło być skuteczne, odbiorcy potrzebują wrażliwego i odpowiedzialnego przewodnika, który pomoże im wyzwolić czasem trudne, czasem bolesne czy ukryte emocje, przeżycia, zachowania przez wartości tkwiące w książkach. Ważne, by mieć świadomość, że osoby (także fikcyjne postacie literackie), sytuacje, wydarzenia, działania mają moc wpływania na życie człowieka, wzbogacają je i zmieniają. Prace biblioterapeutyczne, wzmacniające afirmowanie sensu życia, stymulują rozwój osobisty odbiorców terapii, którzy przez akceptację swoich zachowań, niedoskonałości oraz próbę zrozumienia i uszanowania odmienności innych mogą się stać bardziej dojrzałi duchowo, świadomi, wdzięczni i szczęśliwi⁴.

---

wymienić: terapię, której podstawę stanowi twórczość plastyczna, muzykoterapię, biblioterapię, teatroterapię, choreoterapię oraz estezjoterapię. Pisząc o właściwościach arteterapeutycznych, należy także wspomnieć o filmoterapii, kulturoterapii, hortikuloterapii oraz terapii zajęciowej”. A. Korbut, *Arteterapia i jej zastosowanie w obszarze edukacji*, „EETP” 2016, t. 11, nr 3 (41), s. 267.

³ Dokładnie opisał to w swoim dziele historyk i podróżnik Diodor z Sycylii, autor monumentalnego dzieła *Bibliotheca historica*. Zob. też W. Szulc, *Arteterapia: narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Warszawa 2011.

⁴ Biblioterapia pełni trzy podstawowe funkcje: rekreacyjną, edukacyjną oraz korekcyjną. Pierwsza umożliwia uczestnictwo w spotkaniach towarzyskich, aktywny wypoczynek oraz skłania do przewyżczania problemów życiowych. Druga polega na podaniu seniorom wiedzy, która może polepszyć ich stan intelektualny (przeciwdziałać zapominaniu, wskazywać sposoby ćwiczenia mózgu), także orientację w otaczającym świecie. Trzecia, korekcyjna, ma na celu przekształcanie mechanizmów myślenia, odczuwania czy postępowania na takie, które są bardziej wartościowe z punktu widzenia polepszania ich dobrostanu.

Najczęściej wskazywane przykładowe techniki/ćwiczenia biblioterapeutyczne wykorzystywane w pracy z seniorem w bibliotece: głośne, samodzielne czytanie tekstów przez uczestników spotkań bibliotecznych; odsłuchiwanie tekstów z audiobooków; dyskusja grupowa; indywidualna bądź grupowa praca nad tekstem (np. odpowiadanie na pytania do tekstu przygotowane przez bibliotekarza); dialog z bohaterem (np. poprzez pisanie do niego listu); wykonywanie ilustracji do czytanego tekstu; wymyślanie alternatywnego zakończenia utworu; pisanie recenzji przeczytanego tekstu itp.

„Obcowanie z dziełem literackim może mieć właściwości terapeutycznie wtedy, gdy pomiędzy utworem a odbiorcą zajądą relacje opierające się na trzech zasadniczych funkcjach: sprawiającej przyjemność, łagodzącej napięcie psychiczne oraz prowadzącej do rozwoju (przemiany). Książki mogą stanowić remedium na indywidualne problemy emocjonalne i prowadzić do pozytywnego przewartościowania negatywnych

Arteterapia i biblioterapeutyczna praca z tekstem mogą być uzupełniającą formą wspomagania psychoterapii, nie tylko dzieci, ale także osób starszych, o czym często się zapomina⁵. W tym przypadku materiałem terapeutycznym mogą być trudne i nie od razu oczywiste teksty kaligramów autorstwa poetów z początku XX wieku – wyrafinowana alternatywa dla, rozwiązywanych przez osoby starsze, krzyżówek (por. też anagramy, palindromy, poezję⁶) czy często czytanych utworów współczesnych. Spełniają one wówczas nieocenioną funkcję w ramach wspierania diagnozy i terapii zaburzeń intelektualnych czy emocjonalnych seniorów, zaburzeń, takich jak: otępienie, zapominanie, apatia, depresja, poczucie osamotnienia, stany lękowe. Ponadto na terapię sztuką składa się wiele czynności ukierunkowanych na utrzymanie i/lub podnoszenie poziomu jakości życia z wykorzystaniem szeroko rozumianych dzieł sztuki. W związku z powyższym ważny jest wybór materiału terapeutycznego. W tym celu pomocna może być pamięć o trzech rodzajach materiałów:

- refleksyjne (literatura, malarstwo, grafika itp. o tematyce biograficznej, autobiograficznej, obyczajowej, psychologicznej itp.);
- relaksujące (literatura, malarstwo, grafika itp. o tematyce przygodowej, humorystycznej);
- pobudzające / stymulujące (literatura, malarstwo, grafika itp. o tematyce podróżniczej, wojennej, popularnonaukowej itp.)⁷.

Sztuka kubistów wpisuje się przede wszystkim w trzeci rodzaj pomocy – terapię sztuką. Jej aspekt pobudzający (stymulujący) mózg odbiorcy do nieustannej aktywności (uwagi, kojarzenia, cierpliwości,

---

doświadczeń poprzez dostarczanie wzorców osobowych oraz treściowych matryc do interpretacji” (W. Matras-Mastalerz, *Biblioterapia – ewolucja teorii i rozwój praktyki. Przegląd na podstawie doświadczeń polskich i zagranicznych*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Librorum” 2016, nr 1/2 (22/23), s. 44).

⁵ Obszerniej na ten temat wypowiedziała się dr Dagmara Łupicka-Szczeńnik w referacie pt. *Biblioterapeutyczna praca z tekstem dla seniorów* na konferencji *Praca socjalna w praktyce* (6 kwietnia 2018, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Pile). Referat nie ukazał się jeszcze w wersji drukowanej. Zob. też I. Borecka, L. Ippoldt, *Co czytać, aby łatwiej radzić sobie w życiu, czyli wprowadzenie do biblioterapii*, Wrocław 1998; J. Marchlewska, *Emocje – relacje – empatia w wieku dojrzałym. Warsztat: Jak zadbać o siebie*, Łódź 2019.

⁶ Zob. W. Czernianin, H. Czernianin, *Poezjoterapia jako jedna z metod biblioterapii*, w: W. Czernianin, H. Czernianin, K. Chatzipentidis, *Podstawy współczesnej biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017, s. 231–310.

⁷ Cyt. za: D. Łupicka-Szczeńnik, *Biblioterapeutyczna praca z tekstem...* W odniesieniu do bajek terapeutycznych zob. podział w książce: M. Molicka, *Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii*, Poznań 2002, s. 153 (np. bajka relaksująca, bajka psychoedukacyjna, bajka psychoterapeutyczna).

spostrzegawczości itp.) jest nie do przecenienia. Ważny element stanowi też pierwiastek humorystyczny, który może (choć nie musi) się ujawnić w kontakcie z tego rodzaju sztuką, a przede wszystkim próbą jej wykorzystania jako inspiracji do twórczości własnej seniorów (np. warsztaty twórczego pisania, warsztaty plastyczne – kolaż itp.). Ważne jest jednak takie dobranie materiału i wprowadzenie go na zajęcia, żeby czytelnicy czy widzowie mieli świadomość, że obcuja ze sztuką w dużej mierze autotematyczną (manifesty programowe, postulaty kubizmu itp.). Każdorazowo zadaniem terapeutycznym może być ponadto wykorzystanie tych pomocy w pracy z seniorami z pełną odpowiedzialnością i rzetelnością.

Prezentowane materiały mają m.in.:

- uświadomić odbiorcom, że nie są jedynymi osobami przeżywającymi podobne trudności, a „nie zamykać” czy pogłębiać stan smutku związanego np. z poczuciem odrzucenia, nieprzydatności, ośpieniem;
- pomagać odnaleźć rozwiązania, na które wcześniej seniorzy nie trafili lub o których zapomnieli; ukazywać ich różnorodność, wielość, np. odnalezienie się w działaniach kreatywnych;
- pozwolić zrozumieć postępowanie innych ludzi;
- przypomnieć znaczenie doświadczenia i dojrzałego dystansu do życia;
- motywować do zmierzenia się z emocjami, problemami, po prostu z rzeczywistością;
- poprawiać nastrój;
- pozwalać na realny kontakt ze światem współczesnym, zmieniającą się cywilizacją.

Terapia sztuką dotyczy więc wielu sfer ludzkiego życia: intelektualnej, emocjonalno-społecznej i behawioralnej. Dzięki niej senior może zmienić swoje myślenie, postrzeganie rzeczywistości, poszerzyć horyzonty, przezwyciężyć stereotypy, zdystansować się wobec szkodliwych emocji w odbiorze siebie, dojść do samoakceptacji. Uwagi te są szczególnie cenne w przypadku osób w stanach przewlekłych okresów depresji, którym terapia sztuką może pomóc w odnalezieniu sensu cierpienia albo przynajmniej chwilowo o nim zapomnieć.

Postulowana przez kubistów kreacja nowej przestrzeni w sztuce odnosiła się także (w sensie metaforycznym) do potrzeby stworzenia nowej płaszczyzny porozumienia między artystami i odbiorcami ich sztuki, przestrzeni, w kontekście której będzie można mówić nie tylko o trudzie poznania, pojmowania (dochodzenia do tego, aby rozumieć), ale także o możliwości przeżycia niemal terapeutycznego wyzwolenia z zastanych konwencji, tradycji, trendów. Ów pierwiastek terapeutyczny (jedno

z wielu zadań sztuki) może stać się dobrym punktem wyjścia dla bibliotekarzy, którzy mogą wykorzystać możliwości oraz wyzwania związane z wiedzą z zakresu – jak w proponowanym przypadku – kubizmu (i/czy próbami jego adaptacji w obszarze literatury, filmu itp.) do prowadzenia terapii osób starszych⁸. Jest to rodzaj wyzwania, postulatu na przyszłość, wskazania możliwości w imię współczesnych tendencji myślenia o bibliotece jako „przestrzeni terapeutycznej”. Z zastrzeżeniem, że terapia nie oznacza już tylko potrzeby leczenia stanów chorobowych, ale też sposób zapobiegania im lub polepszania jakości życia⁹.

Punktem wyjścia do wskazania rozpoznawalnych środków stosowanych w utworach, które literaturoznawcy określają „kubistycznymi” (np.: „migawkowość”, „tok nieciągły”, „struktura skokowa”, „rozrzut opisów”), a następnie wskazania na podobieństwo tych zabiegów z technikami malarskimi oraz zastanowienia się nad możliwością wykorzystania tego typu działalności artystycznej w czasie spotkań w bibliotece z seniorami¹⁰ są badania porównawcze, psychologia percepcji i elementy semiotyki¹¹. Do dyskusji, jako inspiracja do kontynuacji tego typu obserwacji i badań, pozostanie paradoks zestawienia: kubizm – literatura – terapia. Kubizm jest aczasowy, ważna w nim jest synchronia, terażniejszość (chwila obecna), jednoczesność (symultanizm). Natomiast literatura to sztuka czasowa. Dlatego badacze, z jednej strony, podkreślają antyliterackość kubizmu, z drugiej – jego silne uwikłanie w relacje czasowe i fascynujące opisy typowe dla sztuki słowa¹². Ponadto ważna będzie pamięć, że nadrzędną zasadą etyki terapeuty jest: nie szkodzić. Materiał terapeutyczny musi być odpowiednio dobrany do możliwości i potrzeb konkretnych (indywidualnych) odbiorców.

---

⁸ Zob. m.in. *O potrzebie biblioterapii*, red. K. Hrycyk, Wrocław 2012.

⁹ Funkcja terapeutyczna sztuki kubistów jest w tym przypadku próbą odpowiedzi na pytanie: jak można ją połączyć ze współczesnym życiem, codziennością osób będących potencjalnymi odbiorcami arteterapii?

¹⁰ Przede wszystkim są to (mogą być) emerytowani nauczyciele i/lub osoby wcześniej aktywne (twórczo i odbiorczo) w różnych obszarach kultury: literatura, sztuki wizualne, muzyka itp.

¹¹ O przekładzie intersemiotycznym zob. M. Hopfinger, *Adaptacje filmowe utworów literackich. Problemy teorii i interpretacji*, Wrocław 1974.

¹² Zob. H. Voisine-Jechova, *Przestrzeń kubistyczna w literaturze?*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2011, nr 2, s. 119, <http://www.bsl.uwb.edu.pl/download/bsl2/08-Voisine-Jechova.pdf>. [dostęp: 6.06.2020].

Magia *cubusa*... Kilka uwag o kubizmie

[...] kubizm nie jest dla mnie metodą, ale estetyką, a nawet stanem ducha.

Wobec tego, kubizm koniecznie musi wchodzić we wzajemny stosunek ze wszystkimi przejawami myśli współczesnej¹³.

Cubus – łacińskie słowo znaczące ‘kostka’, ‘sześcián’, ‘heksaedr’ było inspiracją do powstania innego ważnego pojęcia – *cubism*, które narodziło się w roku 1906. Nabrało ono o wiele donioślejszych sensów nieco później, przede wszystkim za sprawą recenzji Louisa Vauxcellesa z paryskiej wystawy („Salon Jesienny”, 1908) – stało się określeniem nowych tendencji w światowym malarstwie początku XX wieku. Trendów, które, jak twierdzi wielu, zrewolucjonizowały oblicze sztuki nowoczesnej. W ten sposób, z pragnienia wydobycia stereometrycznej struktury przedmiotów, zrodził się pomysł na nowy sposób przedstawiania znanej rzeczywistości. Nie tylko tak, jak ją widzimy, ale też biorąc pod uwagę to, co o niej wiemy. Pociągnęło to za sobą chęć przedstawiania wszystkich elementów przestrzeni, przedmiotów, osób, nawet tych niewidocznych w danym ujęciu, z określonej perspektywy. Owa „pełnia widzenia”, przywodząca dziś na myśl symultaniczny ruch wielu kamer dookoła filmowanego obiektu, spowodowała, że obrazy kubistów zadziwiała głębią, która wielokrotnie oznaczała wypełnienie całej powierzchni płótna, a także niespodziewanym zestawieniem poszczególnych elementów przedstawienia; swoista mozaika fragmentów, tego, co widziane okiem, i tego, co poznane rozumem.

Takie myślenie prowadziło malarzy do pragnienia odkrycia najmniejszej części przedstawianej rzeczywistości. Z uwagi na chęć wprowadzenia porządku w tym, co ukazywano, oraz połączenia sztuki z nauką, nie była to już po prostu plama farby, ale dająca się matematycznie zdefiniować figura geometryczna: ów sześcián, który zapowiedział drukarski raster i wirtualny piksel. To sześcián, który miał nie tylko wymiary figur płaskich: długość, szerokość, wysokość, ale także głębokość, a nawet zaszyfrowaną w swojej strukturze czasowość (tj. dające się uwiecznić ruch i zmienność). Definicja słownikowa kubistycznego widzenia potwierdza wszystkie te konstatacje. Wystarczy przypomnieć tylko jej fragment:

¹³ Ankiety z 1925 roku na temat „U kubistów”. Ankieta została przeprowadzona przez „Bulletin de la vie artistique” („Biuletyn Życia Artystycznego”). Przedruk wypowiedzi w: *Juan Gris*, Paris 1974, s. 50. Zob. też H. Voisine-Jechova, op. cit., s. 118.

[...] widziana forma – przez kubistów – zostawała najpierw zgeometryzowana (czyli wpisana w kształt sześcianu – z łac. *cubus*), a następnie rozbita na mniejsze elementy walców, stożków, kul itp. U podstaw kubizmu leży zasada, że obiekt malarski zostaje rozbity na szereg osobnych płaszczyzn, oglądanych w różnym oświetleniu, które następnie są przedstawiane obok siebie na płótnie. Dawało to pełniejszy obraz analizowanego obiektu¹⁴.

Tak narodziła się najmniejsza cząstka: nie kropka, nie plama, nie linia, nie kwadrat, nie okrąg, nie pionowa kreska ani pozioma czy ukośna, ani nawet śnieżny płatek czy literka lub liczba, ale kubistyczny *cubus* – sześcián, który niczym fonem językoznawców czy kinem filmoznawców zawładnął wyobraźnią kubistów, choćby takich jak: Pablo Picasso, Juan Gris, Fernand Léger, Francis Picabia, Louis Marcoussis, Jean Metzinger czy Albert Gleizes¹⁵.

Dla bibliotekarza ważne będzie przede wszystkim zestawienie najczęściej przywoływane w kontekście twórczości Guillaume'a Apollinaire'a¹⁶ i jego wizualnej poezji (*Kaligramy*, *Le Bestiare*), środków poetyckich, które łączyły go z kubizmem. Mogą one zostać twórczo wykorzystane w pracy z seniorami w bibliotece. Narodzinom wskazanego cyklu poetyckiego towarzyszą Picasso i jego obrazy przedstawiające zwierzęta. Łącznikami między tymi twórcami a ich dziełem (poezja, programy poetyckie i obrazy) były, jak wielokrotnie sugerowano, „wspólność płomiennie-światlistej symboliki”, „słowa-mity”¹⁷.

Wymienione znaki jedności są też tymi, które łączą prozę polskiego pisarza Brunona Schulza z kubizmem. Wystarczy wspomnieć o iskrzących się na kartach jego opowiadań opisach nocnych wędrówek przez miasto, jazdy dorożką, gwieździstego nieba. Natomiast myślenie o słowie w kontekście mitu stało się przecież przedmiotem rozlicznych kompendiów analitycznych.

Adam Ważyk „dochodził metodą przybliżeń i eliminacji do roboczego sformułowania zasad kubizmu poetyckiego, kształtującego jego

---

¹⁴ Zob. m.in. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2014.

¹⁵ Kubizm miał swoją wersję nie tylko malarską, ale i rzeźbiarską, architektoniczną (np. czeską szkołę), poetycką, a nawet filmową. Zob. M. Hendrykowski, *Słownik terminów filmowych*, Poznań 1994, hasło: *kubizm*.

¹⁶ Wilhelm Apolinary Kostrowicki (Wilhelm Apollinaris de Kostrowitski) – francuski pisarz polskiego pochodzenia i krytyk sztuki.

¹⁷ Zob. słowa Adama Ważyka – <http://culture.pl/pl/tworca/adam-wazyk> [dostęp: 6.06.2020].

półwieczną drogę od *Semaforów* przez *Wagon* do *Zdarzeń*¹⁸. Najkrócej rzecz ujmując i łącząc rozpieczętowane uwagi – czytamy – wiersz kubistyczny to „utwór migawkowy”, „o toku nieciąglym”, o „strukturze skokowej”, z „rozzrzutem obrazów”. Niemniej, od pierwszego zetknięcia się z Apollinaire’em, a było to zaraz po jego śmierci w listopadzie 1918 roku, „poezja luźnych zestawień” – zwierzał się autor *Kwestii gustu* – „zaczęła mnie drażnić”. Ważyk zanotował także:

To, co się w technice filmowej nazywa montażem, zestawienie obrazów, zbiegało się z moją skłonnością do upatrywania głównej wartości, głównego źródła emocji poetyckiej w *jukstapozycji*. Parafrazując słynny postulat Horacego o słowach, które powinny się „sobie dziwić”, mógłbym powiedzieć, że poezją były dla mnie zdania, które się „sobie dziwią”. Zdania, obrazy, zdarzenia¹⁹.

Dlatego Hanna Voisine-Jechova w artykule *Przestrzeń kubistyczna w literaturze?* zauważyła, że miejsce (jego opis) jest najważniejszą jednostką kompozycyjną, wokół której skupia się cała narracja. Przestrzeń (dynamiczna, sprobematyzowana, wieloraka, do rozbicia, do złożenia, do rekonstrukcji) i przedmiot w niej umiejscowiony (realny i wyobrażeniowy) – to podstawowe tematy utworów kubistycznych, jak i twórczości Schulza. Dodatkowo: „Podobnie, jak w malarstwie, również w literaturze chodzi o synchroniczny obraz wielorakości przedmiotów, których rozłożenie i zderzenie skutkuje kwestiami filozoficznymi”²⁰. Dowodzą tego już dwa najważniejsze słowa z tytułów zbiorów opowiadań autora *Wiosny*: „sklepy” i „sanatorium”. Odnoszą się przecież do wnętrza, i to nie do końca typowych. Świadczą o tym przymiotnik „cynamonowe” i rzeczownik „klepsydra”. Pierwszy odsyła do egzotycznego produktu, który wabi niepospolitym zapachem i tajemnicą nieostentacyjnej rdzawej barwy. Kojarzy się z oryginalnością, niezwykłością i magią. Drugi fascynuje rzadkim i idealnie opływowym kształtem. Przywodzi na myśl ciało kobiety, które jak klepsydra jest swoistym amalgamatem ziarenek czasów przeszłych, teraźniejszych i przyszłych. Pył cynamonowy i szklana klepsydra to przedmioty, które idealnie opowiadają o przeszłości i teraźniejszości tych przestrzeni. Zapowiadają też ich zmierzch.

Nie ma kubizmu czystego. Poszczególne nurty nie istnieją samoistnie w kulturze, ale współistnieją, głośniej i ciszej w tym samym czasie,

¹⁸ T. Stefańczyk, *Twórcy. Adam Ważyk*, 2006, <http://culture.pl/pl/tworca/adam-wazyk> [dostęp: 6.06.2020].

¹⁹ Zob. ibidem.

²⁰ H. Voisine-Jechova, op. cit., s. 117–129.

jak dźwięki kompozycji muzycznej czy widoczne bardziej lub mniej nici w tkany materiale. Dlatego mówi się jedynie o pewnych tendencjach. Pozostaje odwieczny dylemat: czy przedstawiać w sztuce to, co jest, to, co widzimy, czy to, o czym wiemy – ale od innych – że być powinno lub jest? Indywidualizm spojrzenia stał się podstawą tego nurtu, jego myślą przewodnią.

Taką konstatację potwierdza też autorka artykułu *Przestrzeń kubistyczna w literaturze?*, pisząc, że na kubizm wpływ miała niewątpliwie fenomenologia, dlatego przedstawiciele tego kierunku

starają się uchwycić nie to, co widzimy, ale to, co jest, nie to, co zmienia się w czasie, ale to, co istnieje *naprawdę*. Usuwają perspektywę, która wynikała ze złudzenia naszych oczu, pokazywali przedmioty oglądane jak gdyby równocześnie z różnych punktów widzenia, takie, jakie są, a nie takie, jakimi nam się wydają. Efektem tego nie było jednak bardziej *realistyczne* przedstawienie rzeczywistości, ale sproblematyzowanie spojrzenia, co później prowadziło do zwątpienia w możliwość poznania świata. Jeżeli nie ma logicznych więzi między poszczególnymi przedmiotami, przeżyciami, skutkami, albo jeżeli ich zrozumienie jest dla nas niedostępne, stajemy się *obcy* [we własnym świecie – I.G.]. Dlatego twierdzi się, że kubistyczne odrzucenie iluzji, wynikającej z perspektywy spojrzenia, otwiera drogę do egzystencjalizmu²¹.

Pablo Picasso miał niesłychaną predylekcję do niezwykle trafnych i lapidarnych konstatacji, np. malarstwo kubistyczne zdefiniował po prostu jako „sumę kolejnych destrukcji”²². W tym spostrzeżeniu najważniejsze było dla niego słowo „suma”. Jest ono ważne również dla zrozumienia, czym jest poezja kubistyczna.

Tworzenie poematów kubistycznych, jak wielokrotnie wskazywano, miało coś z tkania misternej materii w określonych kształtach, odtwarzających wyobrażenie przedmiotów ewokowanych przez tekst samego utworu. W ten sposób literatura realizowała koncepcję tego, co kubizm syntetyczny nazywał obrazem-przedmiotem, dzięki typowym dla siebie zabiegom, takim jak:

- usunięcie interpunkcji;
- gwałtowne przeskoki w użyciu zaimków osobowych;
- stapianie w jedno różnych konstrukcji składniowych;

---

²¹ Ibidem, s. 119.

²² Cyt. za: J. Zagrodzki, *Władysław Strzemiński – obrazy słów*, „Sztuka Europy Wschodniej” 2014, nr 2, s. 88.

- upodobnienie do czasu teraźniejszego;
- nagłe zmiany miejsca akcji;
- eliminacja zdań o funkcji łączników i przejść;
- dwuosobowość: ja – ty, analogia z ukazywaniem na jednym i tym samym płótnie różnych stron tego samego przedmiotu;
  - zestawienie (*juxtaposition*), czyli zasada odrzucająca logiczną ciągłość utworu i wprowadzająca na jej miejsce konstrukcję z logicznie zbudowanych, ale niepowiązanych z sobą bezpośrednio zdań;
  - kompozycja montażowa, kolażowa, luźna, blokowa;
  - fonetyczny dynamizm, rozbitcie, które wprowadza „ucho czytelnika w zamęt”;
  - przechylająca się malarska kompozycja w wierszach²³.

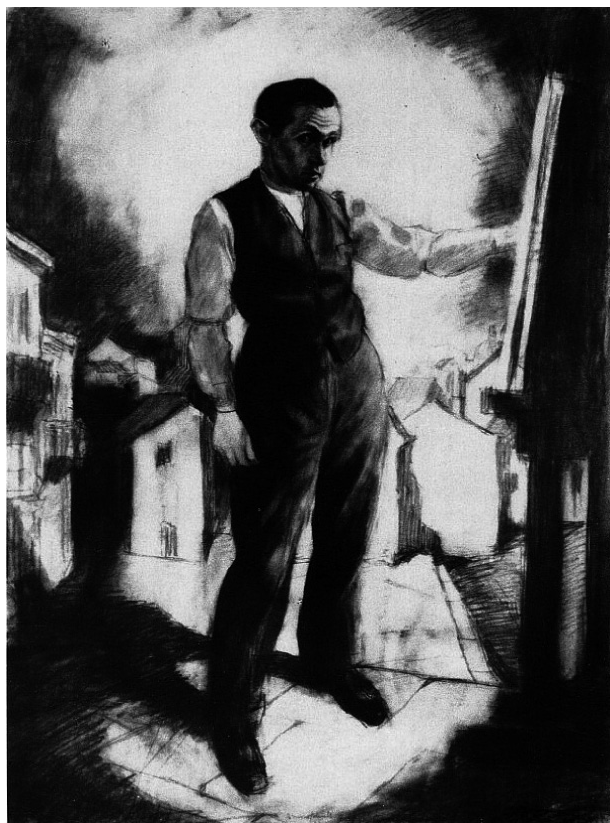
Najważniejszym jednak separatystycznym bodźcem była chęć pokazania samego siebie, swojej własnej twarzy, indywidualności, a więc ucieczka od tych najbardziej ogólnych zasad i wyznaczników kierunku. Tworzenie poezji wizualnej miało tę inność, częściowo też nieprzekładalność, dezawuować.

Kubizm trwał dalej w sztuce w towarzystwie innych nurtów. Królował w sztuce, która określała, a więc wskazywała na konkret, na to, co warto poddać oglądowi; „dzieliła i rozbiła” zastane formy, uporządkowania, niszcząc przyjemne lub choć dające się zaakceptować *status quo*; „ponownie zestawiała”, choć w innej konfiguracji, to, co pierwotnie zostało zburzone, rozłączone; innym razem „gubiła”, „nie kończyła” form, dlatego zapewne kubistyczne twarze nie mają jednego oka, ucha czy części nosa; „zostawiała do otworzenia”, podjęcia na nowo pracy nad uzupełnieniem brakujących elementów. W tych tendencjach kubizm jest unikatowy, bo trwały, odnawialny, otwarty, poszukujący nowego w starym i tak inspirowany do pracy biblioterapeutycznej.

Praktyka. Spotkania z seniorami w bibliotece

Wybór tekstów polskich autorów daje wiele możliwości. Trzeba jednak pamiętać, że nie wszystkie nadają się do pracy z indywidualną osobą czy grupą. Warto wspomnieć o prozie Brunona Schulza, w której tendencje kubistyczne ujawniły się w wielu miejscach, ale niewątpliwie dwa zbliżenia między malarską i literacką wersją tego kierunku są godne uwagi. Chodzi o „kubistyczny portret/autoportret” opisany w opowiadaniu

²³ Por. *Antologia polskiego futuryzmu i Nowej Sztuki*, oprac. Z. Jarosiński, H. Zaworska, Wrocław 1978.

Il. 1. Bruno Schulz, *Autoportret przy sztalugach*, 1920
Źródło: <https://tinyurl.com/57af72c3> [dostęp: 6.06.2020].

Samotność i literackie przedstawienie wyobrażenia ul. Krokodyli w opowiadaniu pod tym samym tytułem.

W *Samotności* czytamy:

Jak wyglądam? Czasem widzę się w lustrze. Rzecz dziwna, śmieszna i bolesna! Wstyd wyznać. Nie widzę się nigdy *en face*, twarzą w twarz. Ale trochę głębiej, trochę dalej stoję tam w głębi lustra, nieco z boku, nieco profilem, stoję zamyślony i patrzę w bok. Stoję tam nieruchomo, patrząc w bok, nieco w tył za siebie. Nasze spojrzenia przestały się spotykać. Gdy się poruszam, i on się porusza, ale na wpół w tył odwrócony, jakby o mnie nie wiedział, jakby zszedł poza wiele lusterek i nie mógł powrócić. Żal ściska serce, gdy go widzę tak obcego i obojętnego. Przecież to ty, chciałybyśmy zawołać, byłeś moim wiernym odbiciem, towarzyszyłeś mi tyle lat, a teraz nie poznajesz mnie! Boże! Obcy i gdzieś w bok patrzący stoisz tam i zdajesz się nasłuchiwać gdzieś w głąb, czekając na jakieś

słowo, a stamtąd, ze szklanej głębi, komuś innemu posłuszny, skądinąd czekający rozkazu²⁴.

Rozdwojenie, o którym pisał autor *Sklepów cynamonowych*, idealnie wpisuje się w kubistyczną dwoistość i płynne przechodzenie w myśl idei: „ja i nie ja”, z „ja” w „ty”. Sugeruje tym samym wielość perspektyw, multiplikację możliwych poznań tych samych osób (też samego siebie), przestrzeni czy przedmiotów. Umożliwia tym samym pracę z tekstem i „odpamiętywanie” siebie, rzeczywistości sprzed lat lub/i uporanie się z samotnością czy lękiem. Warto ten autoportret porównać z utworem *Portret Anatola Sterna*, który nie do końca wierzył w starość i śmierć, pisząc w *Reflektorach*: „nie wierzę w śmierć/ ŚMIERĆ TO BLAGA”²⁵.

Sposób literackiego opisu przestrzeni w opowiadaniu *Ullica Krokodyli* też jest zastanawiający, gdyż zdradza fascynację mapami, a więc strukturami, które przywodzą na myśl bryłę rozłożoną na części i sprowadzoną do płaskiego wyobrażenia. Ważna jest sugestia spoglądania na tę przestrzeń z wyraźnie wskazanego punktu widzenia, z lotu ptaka. To materializacja marzenia o odkryciu spojrzenia ujmującego całość, syntezującego i odbijającego wiedzę na dany temat, na jednym skrawku papieru, w mniejszej skali, w miniaturze. To też próba zasugerowania, że ziemia jest linią, granicą, którą można postrzegać i przedstawiać jak elegancko „zaprasowany” równik, poniżej którego odbija się niczym w tafli wody to, co jest powyżej. Niemal tak, jak głębie oceanu mogą odbijać to, co niewiadome dla człowieka w przestrzeni kosmicznej. Warto przytoczyć fragment opisu ul. Krokodyli:

Mój ojciec przechowywał w dolnej szufladzie swego głębokiego biurka starą i piękną mapę naszego miasta. Był to cały wolumen *in folio* pergaminowych kart, które, pierwotnie spojone skrawkami płótna, tworzyły ogromną mapę ścienną w kształcie panoramy z ptasiej perspektywy. Zawieszona na ścianie, zajmowała niemal przestrzeń całego pokoju i otwierała daleki widok na całą dolinę Tyśmienicy, wijącej się falisto bladozłotą wstęgą, na całe pojezierze szeroko rozlanych moczarów i stawów, na pofałdowane przedgórze, ciągnące się ku południowi, naprzód z rzadka, potem coraz tłumniejszymi pasmami, szachownicą okrągławych wzgórz, coraz mniejszych i coraz bledszych, w miarę jak odchodziły ku złotawej i dymnej mgłę horyzontu. Z tej zwiędłej dali peryferii wynurzało się miasto Labirynt i rosło ku przodowi, naprzód jeszcze w niezróżnicowanych

²⁴ B. Schulz, *Samotność*, w: idem, *Opowiadania. Wybór esejów i listów*, oprac. J. Jarczyński, Wrocław 1989, s. 326–327.

²⁵ *Antologia polskiego futuryzmu...*, s. 220.

kompleksach, w zwartych blokach i masach domów, poprzecinanych parowami ulic, by bliżej jeszcze wyodrębnić się w pojedyncze kamienice, sztychowane z ostrą wyrazistością widoków oglądanych przez lunetę. Na tych bliższych planach wydobył sztycharz cały zawikłany i wieloraki zgiełk ulic i zaułków, ostrą wyrazistość gzymsów, architrawów i pilastrów, świecących w późnym i ciemnym złocie pochmurnego popołudnia, które pograża wszystkie załomy i [...] w głębokiej sepii cienia. Bryły i pryzmy tego cienia wcinają się, jak plastry ciemnego miodu, w wąwozy ulic, zatapiały w swej ciepłej, soczystej masie tu całą połowę ulicy, tam wyłom między domami, dramatyzowały i orkiestrowały ponurą romantyką cieni tę wieloraką polifonię architektoniczną. Na tym planie, wykonanym w stylu barokowych prospektów, okolica ulicy Krokodylej świeciła pustą bielą, jaką na kartach geograficznych zwykło się oznaczać okolice podbiegunowe, krainy niezbadane i niepewnej egzystencji. Tylko linie kilku ulic wrysowane tam były czarnymi kreskami i opatrzone nazwami w prostym, nieozdobnym piśmie, w odróżnieniu od szlachetnej antyki innych napisów. Widocznie kartograf wzbraniał się uznać przynależność tej dzielnicy do zespołu miasta i zastrzeżenie swe wyraził w tym odrębnym i postponującym wykonaniu²⁶.

Tego rodzaju opis może stać się punktem wyjścia do rozmowy z seniorami w bibliotece o wspomnieniach ulicy czy miasta z własnego dzieciństwa. Często także staje się ciekawym materiałem do opisanie czy narysowania przez seniorów własnej ulicy wspomnień.

Warto pamiętać też o utworze Aleksandra Wata *JA z jednej strony i JA z drugiej strony mego mopsożelaznego piecyka*. To godny uwagi przykład prozy poetyckiej opublikowanej jesienią 1919 roku (z datą 1920)²⁷. Oto odpowiedni fragment:

Ogłosiłem się carem przestrzeni, wrogiem wnętrza i czasu. Posiadłszy radosną wiedzę maski, pałałem cudowną żądzą: uprzestrzenić się! Lecz pewnego razu przeraziła mnie bezdenna szpara, którą ujrzałem tuż za powierzchnią nosa, gdy nań patrzyłem prawym okiem. Przekłęta szpara, przekłęte *principium individuationis*, jak żółty kaftan mnie przeraża, trapi, chłoszcze, skręca, paraliżuje. Skąd wziąć moc by je przestąpić! Skąd! Odtąd trwałem osłupiały jak niebo, wpatrzony w błądy płomyk świecy, palącej się w lustrze u dołu w lewym kącie.

²⁶ B. Schulz, *Ulica Krokodyli*, w: idem, *Opowiadania. Wybór esejów...* Zob. cały tekst online: <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/sklepy-cynamonowe-ulica-krokodyli.pdf> [dostęp: 6.06.2020].

²⁷ Zob. A. Wat, *Mopsożelazny piecyk* (fragmenty), „Dekada Literacka” 1997, nr 8/9. Zob. na ten temat J. Kwiatkowski, *Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa 2003, s. 88; G. Gazda, *Dwudziestolecie międzywojenne. Słownik literatury polskiej*, Gdańsk 2008, s. 86.

Tylko fantasmagorie księżyców budziły mnie z odrętwienia: marszcząc i kurcząc niemożliwie twarz w popielatej poświacie, schyloną z lewej strony i podnosząc prawe ramię i prawy paluszek; ot tak, i lewy paluszek nieco niżej i zginając prawe kolano: ot tak! drepczę i kwiczę: *tim tiu tju tua tm tru tia tiam tiamtiom tium tiu tium tium*²⁸.

Wskazana część poematu może być punktem wyjścia dla odbiorców do stworzenia autoportretu (literackiego lub plastycznego), a także wspomnienia momentu pierwszej refleksji nad ułomnością/ułomnościami ciała (np. starzenie i radzenie sobie z tą świadomością).

Postępowanie terapeutyczne zwykle podzielone jest na kilka etapów:

- przygotowanie, tj. „branie pod uwagę historii życia osoby, jej potrzeb, systemu wartości, oczekiwań, poglądów, nastawienia i dążeń, w końcu jej doświadczenia nabytego w kontakcie z lekarzami, psychologami, terapeutami, oraz ustalenie sprawności czytelniczej i odbiorczej”;
- „oddziaływanie doraźne” (wyciszające lub pobudzające), jeszcze bez planu pracy (w czasie pierwszego kontaktu lub nagłego przeżycia), mające pomóc ustalić preferencje odbiorców, określić trudność, z jaką trzeba się zmierzyć, określić jej powód itp.;
- „oddziaływanie reorientujące”, w czasie którego wykorzystuje się sztukę i/lub literaturę, które mogą pomóc w przypadku postępującego starzenia, lęku, traumy, bólu itp.;
- „oddziaływanie rozwojowe”, w czasie którego wykorzystuje się sztukę i/lub literaturę, służącą do „odnalezienia sensu życia”, „wpływania na samorozwój”, „przeorganizowania wartości”²⁹.

Planując pracę z seniorami, trzeba więc pamiętać o wszystkich etapach terapii sztuką, poprzedzić je ponadto badaniami pilotażowymi, narracyjnymi w celu zrozumienia, że psychoterapia nie oznacza leczenia osób chorych, ale odnosi się też do wszelkich form pomocy „w poprawie dobrostanu i zdrowia psychicznego, dotyczącej zmiany zachowania, mającej na celu leczenie, wspomaganie rozwoju osobistego”³⁰.

Dzięki regularnym spotkaniom ze sztuką seniorzy mogą poszerzyć samoświadomość, zrozumieć zachowania i stany emocjonalne swoje i bliskich. Pomocnymi metodami pracy w takich sytuacjach mogą się okazać: wywiad biograficzny i analiza samych tekstów jako narracji

²⁸ Zob. *Antologia polskiego futuryzmu...*; zob. też: <https://tinyurl.com/j2t4yj9x> [dostęp: 6.06.2020].

²⁹ Cyt. za: D. Łupicka-Szczeńnik, *Biblioterapeutyczna praca z tekstem...*

³⁰ Cyt. za: *ibidem*.

autorów. Tekst sztuki, w tym ostatnim przypadku, jawi się jako narracja, czyli forma rozumienia rzeczywistości, cecha myślenia i postrzegania, sposób porządkowania zdarzeń w umyśle, tworzenia czy potwierdzania tożsamości, integracji z innymi przez wspólne doświadczenie i z rzeczywistością (danie świadectwa, ofiarowanie swojej opowieści o życiu, dzielenie się doświadczeniami emocjonalnymi, przedstawienie aktywności życiowej, celów życiowych, sposobów ich realizacji, ocena efektywności, odsłonięcie siebie).

Przed przystąpieniem do pracy konieczna jest:

- ocena sprawności narracyjnej i dialogowej odbiorców;
- ocena realizacji wypowiedzi zautomatyzowanych;
- ocena zdolności powtarzania i realizacji ciągów zautomatyzowanych, ocena możliwości czytania, pisania, rysowania, skupienia uwagi, pamięci³¹.

Praca z konkretnym tekstem polegałaby więc na:

- wybraniu opisów do pracy wizualizacyjnej, motywujących do działania, odwołaniu do pasji, celów życiowych;
- wskazywaniu fragmentów, które mogą stanowić rozpoczęcie kontaktu (rozmowa) lub procesu terapii (wyzwalanie od negatywnych emocji przez ich rozpoznanie i wskazanie);
- czytaniu opowieści i ich omawianiu w kontekście określonych etapów życia odbiorców, np. wspomnień z dzieciństwa, momentów radości itp., co umożliwi identyfikację;
- omawianiu materiałów, które przygotowują seniorów do procesu zmiany, umożliwią jej zrozumienie, dyskusję i argumentację na ten temat³².

---

³¹ J. Szumska, *Metody badania afazji*, Warszawa 1980.

³² Zob. ibidem (test diagnostyczny, wywiad, obserwacja). Na bazie tej wiedzy można skonstruować program terapeutyczny, którego celami mogą być: aktywizacja, przeciwdziałanie zniechęceniu, smutkowi, lękom, a także (w przypadku pacjentów sprawnych intelektualnie, bez fizycznych znamion starczych schorzeń, udarów itp.) poprawienie płynności mówienia, realizacji i odmiany czasowników, realizacji trudniejszych wyrazów oraz zdań, konstrukcji składniowych.

Trzeba wykluczyć: trudności w zapamiętywaniu ruchomego wzorca wyrazu, szyku wyrazów w zdaniu, zniekształceń strukturalnych, zaburzeń powtarzania, nazywania, ubogi słownik czynny (przewaga rzeczowników), styl telegraficzny wypowiedzi, agramatyzm, osłabienie pamięci werbalnej, nieznaczne zaburzenia, trudność w czytaniu, pisaniu, deficyt motoryczny rozwoju, wspieranie mowy gestem, trudności w rozumieniu ze słuchu, trudności w formułowaniu wypowiedzi, mylenie słów o podobnym brzmieniu, czytanie bez zrozumienia itp. Zob. J. Strelau, D. Doliński, *Język a mózg, w: ibidem, Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 2*, Gdańsk 2008.

Na koniec warto podkreślić, że choć – zdaniem badaczy – „nie ma pisarzy kubistycznych”, to jest tzw. kubistyczna perspektywa, kubistyczne widzenie. To one powodują, że niektóre nazwiska i fragmenty utworów mogły pojawić się w tym tekście. To też uzasadnia umieszczenie ich w kontekście tematu z zakresu terapii sztuką, zarówno bowiem twórczość Schulza czy Wata, jak i malarzy kubistów nie była tworzona z myślą o funkcjach terapeutycznych, ale „niepokojące” widzenie rozpadającej się rzeczywistości zbliżało tych twórców do sztuki, która „nie mam, czasami rani” – jak mawiał Pablo Picasso. Sztuki świadomego dojrzenia do starości i/czy samotności albo po prostu zgody na „noc” i dobry „sen”, o których pisał Adam Ważyk w wierszu *Dobranoc*:

To gaśnie twoje gorzkie cygaro
to gaśnie moja lampa słodka
to sygnałem nagłym uchodzi słowo
którego już nigdy nie spotkam³³

Sztuki, dla której miejscem może być biblioteka³⁴.

Bibliografia

- Aktywność twórcza w edukacji i arteterapii: praca zbiorowa*, red. A. Chmielnicka-Plaskota, Warszawa: Instytut Edukacji Artystycznej Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie 2010.
- Antologia polskiego futuryzmu i Nowej Sztuki*, oprac. Z. Jarosiński, H. Zaworska, Wrocław: Wydawnictwo Biblioteki Narodowej 1978.
- Antologia współczesnej poezji francuskiej*, oprac. A. Ważyk, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Wiedza 1947.
- Apollinaire G., *Wybór pism*, oprac. i przeł. A. Ważyk, Warszawa: PIW 1980.
- Apollinaire G., *Poezje wybrane*, oprac. i przeł. A. Ważyk, Warszawa: PIW 1968.
- Art in education and therapy = Sztuka w wychowaniu i terapii*, red. M. Furmanowska, Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut” 2014.
- Arteterapia: od rozważań nad teorią do zastosowań praktycznych*, red. W. Karolak, B. Kaczorowska, Kraków: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej 2011.
- Arteterapia w medycynie i edukacji*, red. W. Karolak, B. Kaczorowska, Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi 2008.

³³ *Antologia polskiego futuryzmu...*, s. 316.

³⁴ Zob. W. Czernianin, *Rola bibliotek w działalności biblioterapeutycznej*, w: W. Czernianin, H. Czernianin, K. Chatzipentidis, *Podstawy współczesnej biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017, s. 130–132.

- Arteterapia w wymiarze kreacji... Poszukiwania, drogowskazy, refleksje*, red. A. Stefańska, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 2012.
- Borecka I., Ippoldt L., *Co czytać, aby łatwiej radzić sobie w życiu, czyli wprowadzenie do biblioterapii*, Wrocław: Silesia 1998.
- Chmielnicka-Plaskota A., *Metoda projektu w edukacji i arteterapii*, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej 2010.
- Czernianin W., *Rola bibliotek w działalności biblioterapeutycznej*, w: W. Czernianin, H. Czernianin, K. Chatzipentidis, *Podstawy współczesnej biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław: Semper 2017, s. 130–132.
- Doskonalenie zajęć psychoedukacyjnych. Propozycja warsztatu z wykorzystaniem narracji*, w: *Edukacja: równość czy jakość*, red. J. Łukasik, I. Nowosad, M.J. Szymański, Bydgoszcz: Wydawnictwo Adam Marszałek 2010, s. 187–219.
- Éluard P., *Poezje wybrane*, oprac. i przeł. A. Ważyk, Warszawa: PIW 1968.
- Gładyszewska-Cylulko J., *Arteterapia w pracy pedagoga: teoretyczne i praktyczne podstawy terapii przez sztukę*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2011.
- Hopfinger M., *Adaptacje filmowe utworów literackich. Problemy teorii i interpretacji*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum 1974.
- Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność pedagogiki: wymiary teoretyczny i praktyczny*, red. R. Włodarczyk, W. Żłobicki, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2011.
- Józefowski E., Stefańska A., Szabelska-Holeksa M., *O arteterapii, edukacji i sztuce – teksty rozproszone i niepublikowane*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 2012.
- Karolak W., *Arteterapie: język wizualny w terapiach twórczości i sztuce*, Warszawa: Wydawnictwo „Difin” 2014.
- Karolak W., *Arteterapia: sacrum i profanum*, Warszawa: Wydawnictwo „Difin” 2018.
- Konieczna E.J., *Arteterapia w teorii i praktyce*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2011.
- Książek A., *Czas na twórczość: warsztaty arteterapeutyczne jako metoda pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym*, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2011, https://issuu.com/laboratorium_integracji/docs/mlis_publicacja_arteterapia [dostęp: 6.01.2019].
- Marchlewska J., *Emocje – relacje – empatia w wieku dojrzałym. Warsztat: Jak zadbać o siebie*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2019.
- Metody i formy terapii sztuką*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski 2005.
- Molicka M., *Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii*, Poznań: Media Rodzina 2002.
- O potrzebie biblioterapii*, red. K. Hrycyk, Wrocław: Polskie Towarzystwo Biblioterapeutyczne 2012.
- Pikała Anna, Sasin Magdalena, *Arteterapia: scenariusze zajęć*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2016.
- Porębski M., *Kubizm: wprowadzenie do sztuki XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe 1986.

- Rudowski T., *Arteterapia: inspiracje i wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury „Eneteia” 2014.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa: PWN 2014.
- Stańko-Kaczmarek M., *Arteterapia i warsztaty edukacji twórczej*, Warszawa: Wydawnictwo „Difin” 2013.
- Surrealizm: teoria i praktyka literacka. Antologia*, oprac. i przeł. A. Ważyk, Warszawa: Czytelnik 1976.
- Sztuka w edukacji i terapii*, red. M. Knapik, W.A. Sacher, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2004.
- Sztuka w kontekście oddziaływania na człowieka*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego 2006.
- Sztuka w terapii, terapia w sztuce: teoretyczne i praktyczne aspekty autoterapii przez sztukę*, red. R. Bartel, Poznań: Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu 2017.
- Szulc W., *Arteterapia: narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Warszawa: Wydawnictwo „Difin” 2011.
- Szuman S., *Afirmacja życia*, Lwów: Lwowska Biblioteczka Pedagogiczna 1938.
- Terapia sztuką w edukacji*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski 2004.
- Terapia w służbie sztuki – sztuka w służbie terapii*, red. A. Kuczyńska, M. Czub, Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut” 2011.
- Twórczość jako forma dialogu ze światem*, red. E. Nieduziak, Katowice: Wydawnictwo UŚ 2010.
- Voisine-Jechova H., *Przestrzeń kubistyczna w literaturze?*, <http://www.bsl.uwb.edu.pl/download/bsl2/08-Voisine-Jechova.pdf> [dostęp: 6.04.2020].
- W kręgu zagadnień edukacji artystycznej i terapii*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Zielona Góra: Oficyna Wydawnictwa Zielonogórskiego 2006.
- Ważyk A., *Dziwna historia awangardy*, Warszawa: Czytelnik 1976.
- Ważyk A., *Wybór przekładów*, Warszawa: Czytelnik 1979.
- Zaworska H., *O nową sztukę. Polskie programy artystyczne lat 1917–1922*, Warszawa: PIW 1963.

IWONA GRODŹ

What art therapy can offer to senior citizens? Cubism in bibliotherapy

Abstract. The interest of the present article aims at showing the relevance of the use of art therapy across a broad spectrum of influence it exerts upon the general population. The article explains main definitions used in art therapy, while individual techniques used in art therapy that can be pursued for their potential therapeutic applications are presented and discussed. Functions of art therapy with regard to therapeutic influence and life-long education are identified and evaluated. Further,

the author discusses a number of issues related to art therapy within the aspect of (self-) education. The areas of its applications with the social group of senior citizens are presented. The article is complemented with a review of literature that may be applicable to and useful in art therapy.

The hypothesis proposed in the article involves the basic assumption that cubist perspective, revealing itself in the literary works mentioned in the article, may turn out to be a kind of a preparation for contemplating death and passing away and a good introduction of how to tackle loneliness.

Keywords: cubism in art, literature and therapy, art therapy, psychology of ageing.

Tekst wpłynął do Redakcji 6 czerwca 2020 roku.

